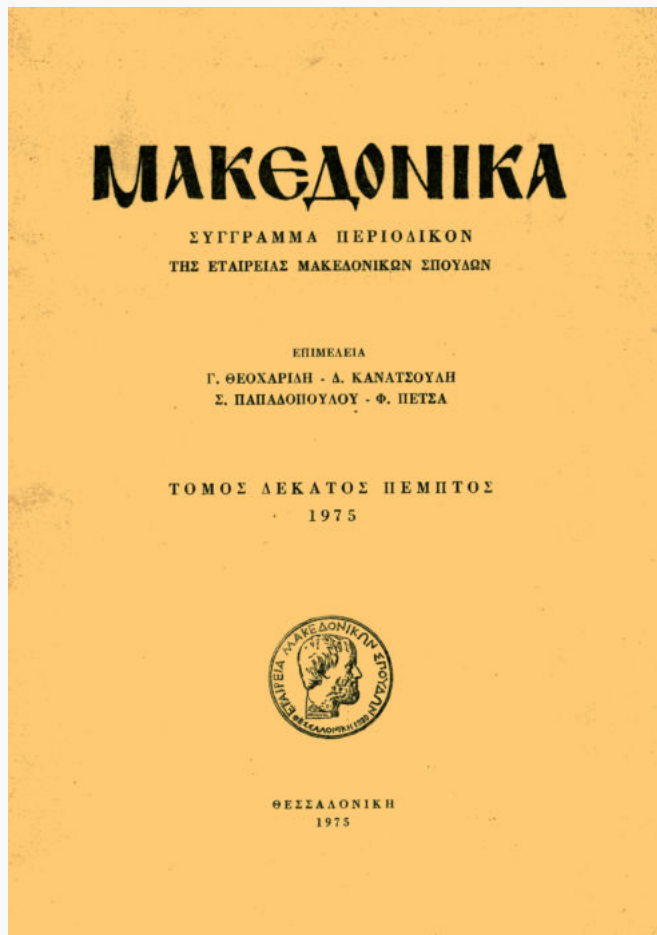

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Η λέξη "άλικο" στην αλληλογραφία των Μακεδόνων εμπόρων (1695-1699)

Γιάννης Τσάρας

doi: [10.12681/makedonika.610](https://doi.org/10.12681/makedonika.610)

Copyright © 2014, Γιάννης Τσάρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσάρας Γ. (1975). Η λέξη "άλικο" στην αλληλογραφία των Μακεδόνων εμπόρων (1695-1699). *Μακεδονικά*, 15(1), 147-159. <https://doi.org/10.12681/makedonika.610>

Η ΛΕΞΗ «ΑΛΙΚΟ» ΣΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ (1695-1699)

1. Όσοι κατάγιναν με τις γυναίκες φορεσιές της Βόρειας Ελλάδας και τις περιέγραψαν, εκείνο που τους έκανε εντύπωση και στάθηκαν μπροστά του και το κοίταξαν προσεκτικά είναι πως όλες γύρω-γύρω τις άκρες τους τις έχουν γαρνιρισμένες με τσόχινες ή βαμβακερές ταινίες ή με σειρήνια (γαϊτάνια) μάλλινα σε κόκκινη απόχρωση του *άλικου*¹.

Στη Δυτική Μακεδονία μάλιστα, πρὸ πάντων στὰ βουνίσια της χωριά, ένα από τὰ πιὸ ἀγαπημένα χρώματα τῶν γυναικῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ μεσοπόλεμου (1939) ἦτανε τὸ *άλικο*². Στὰ σπίτια τὸ πιὸ ἐπίσημο δωμάτιο ἦτανε ντυμένο σχεδὸν στὰ *άλικα*: στρωσίδια, βελέντζες, προσκέφαλα κ.λ. τὰ περισσότερα ἦτανε ἢ με κάμπο ἢ με γαρνιτούρα *άλικη*. Τὰ προικιὰ τῶν κοριτσιῶν τὸ ἴδιο. Στὴ γέννηση καὶ στὸ γάμο, στὶς γιορτές, στὰ πανηγύρια, στὰ ταξίδια, παντοῦ τὸ κόκκινο *άλικο* πρόβαλε τὴ χαρούμενη ὄψη του. Δὲν ὑπῆρχε πλεχτὸ ἢ ὑφαντὸ, ποὺ νὰ μὴ σπάσουν τὴν μονοτονία του ἢ νὰ μὴ τονίσουν τὸ χρώμα του δίχως τὸ *άλικο*. Τὸ χτυπητὸ, τὸ ἀνοιχτὸ, τὸ φλογατο κόκκινο ἢ τὸ κόκκινο τῆς φωτιᾶς, ὅπως τὸ ἔλεγαν ἀλλιῶς, κυριαρχοῦσε παντοῦ. Ἡ *άλικη* κλωστή δὲν ἔλειπε ἀπὸ πουθενά³. Μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς πὼς ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα ποὺ διαδόθηκαν τὰ *άλικα* ὑφάσματα στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, τὸ *άλικο* στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἐγινε τὸ ἐθνικὸ τοπικὸ χρώμα. Τὸ παραμέρισε ἀπὸ τὴ σπιτικὴ χειροτεχνία καὶ τὴν παραδοσιακὴ λαϊκὴ ζωὴ μόνο ἢ βαθύτατη κοινωνικοοικονομικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ἐγινε μέσα στὸ διά-

1. Ἐ. Κ α ρ α σ τ α μ ἄ τ η, Ἐθνικὲς φορεσιές στὸ Βορειοελλαδικὸ χῶρο, Α' Συμπόσιον Λογογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Πρακτικὰ ἐκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 129.

2. Τὸ *άλικο* ἢ κάποια ἀπόχρωσή του θὰ εἶχε ὑπόψη του ὁ Γάλλος Πρόξενος Felix Beaujour στὴ Θεσσαλονίκη (1787-1797), ὅταν μιλοῦσε γιὰ *rouge du Levant* καὶ *rouge d'Andrinople*. (βλ. F e l i x - B e a u j o u r, Tableau du commerce de la Grèce, Paris 1800, τ. 1, σ. 261. Τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ B e a u j o u r τὸ ἔχει μεταφράσει τελευταία στὰ ἑλληνικὰ ἡ Ἐ. Γ α ρ ἰ δ η με εἰσαγωγὴ, ἐπιμέλεια καὶ σχολιασμὸ τοῦ Τ ἄ σ ο υ Β ο υ ρ ν ᾶ, Ἀθήνα 1974).

3. Ἡ γλώσσα μας γιὰ τὸ κόκκινο καὶ τὴν κάθε ἀπόχρωσή του, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν πιὸ ἀπαλὴ, ἔχει καὶ τὴν ἀντίστοιχη λέξη της. Βασικὸ χόρτο ὡστόσο γιὰ τὸ βάψιμό του ὁ Λαὸς μας μεταχειρίζεται τὸ *ριζάρι*, *ἀλιζάρι*, *λιζάρι*, τὸ ἀρχαῖο *ερυθρόδανον* (*rubia*), ποὺ ἦτανε καὶ ἄγριο καὶ ἡμερο (καλλιεργημένο). (βλ. καὶ Κ υ ρ . Σ ι μ ὄ π ο υ λ ο υ, Ξένοι ταξιδῶτες στὴν Ἑλλάδα, τ. Β', Ἀθήνα 1973, σ. 703, σημ. 2, σ. 704, σημ. 1-3).

σημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η σύγχρονη βιομηχανία που πάει να σβήση όχι μόνον το εθνικό χρώμα αλλά και την εθνική συνειδηση των Λαών.

Ἐσφόρο σημασία ἔχει ἐδῶ πὼς δὲν ὑπῆρξε φανέρωμα τοῦ ὑλικοῦ ἢ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πού νά μὴν ἔχη ζημωθῆ καὶ νά μὴν ἔχη γίνεαι τὸ ἕνα μὲ τὴ ζωὴ του τὸ ἄλλο χρῶμα σὰν ὄργανο τῆς στοιχεῖο. Γι' αὐτὸ καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ τὸ ἄλλο χρῶμα νά πιάνη μιὰ πολὺ σημαντικὴ σελίδα στὴ λαογραφία του τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας¹.

2. Γιὰ τὴν ἔτυμολογία τῆς λέξεως ἄλλοο ἢ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Δρανδάκη², τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν³, τὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς ἐφημερίδας «Πρωΐα»⁴ καὶ τὸ Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τοῦ Ἀνδριώτη⁵ δέχονται πὼς παράγεται ἀπὸ τὴν τούρκικη λέξη *al-* πού σημαίνει β α θ ὄ ς κ ὀ κ κ ι ν ο ς καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παραγωγικὴ κατάληξη - ι κ ο (ς). Τὰ λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας δὲ μιλοῦν γιὰ τὴν ἔτυμολογία της, μὰ μόνον γιὰ τὸ νόημά της⁶.

Ἄλλὰ γιὰ τὸ νόημά της δὲ συμφωνοῦν μεταξύ τους. Ἔτσι τὸ Ἑγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ τοῦ Ἐλευθερουδάκη ἐξηγεῖ τὸ ἄλλοο μὲ τὸ φοινικίος, ἀνοικτός ἐρυθρός⁷. Ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδεῖα τοῦ Δρανδάκη μὲ τὸ «κατ' ἐξοχὴν κόκκινον χρῶμα, τὸ ὅποσον δ ὕ ν α τ α ι ν ἄ ἔ χ η ἄ σ θ ε ν ε ἱ ς τ ι ν α ς ἄ π ο χ ρ ὴ σ ε ι ς, τὸ ἄ λ ι κ ο τ ῆ ς φ ω τ ι ᾶ ς, τὸ ἐντελὸς ἄ λ ι κ ο ν, Β. Φάβης». Τὸ Λεξικὸ τῆς «Πρωΐας» τὸ ἐξηγεῖ μὲ τὸ ἐ ρ υ -

1. Ἐδῶ βρίσκει, νομίζω, ἀπάντησι καὶ ἡ ἀπορία τῆς Ἐλ. Καρυσταμάτη, ἂν ἡ συνήθεια τῶν γυναικῶν τῆς Βόρειας Ἑλλάδας νά προσθέτουν κόκκινη ταινία στὶς ἄκρες τῶν φορεμάτων τους εἶναι ἔθιμο ἑλληνικὸ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἢ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἢ ἀκόμα ἀρχαιότερη (Καρυσταμάτη, Ἑλληνικὲς φορεσιές, σ. 129).

2. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδεῖα Π. Δρανδάκη, Ἀθήνα 1927.

3. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν), τ. Α', Ἀθήνα 1933. Τὸ ἴδιο σφάλμα ξανακάνει, ὅταν πᾶν νά ἔτυμολογήσῃ καὶ τὴ λέξη *ἀλένιος*. Γιὰ τὴ διάδοσι τῆς λέξεως *ἄλλοο* στὶς ἑλληνικὲς χώρες γράφει: «πολλαχῶ».

4. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας (συνταχθέν ὑπὸ Ἐπιτροπῆς φιλολόγων καὶ ἐπιστημόνων ἐπιμελεία Γεωργ. Ζευγώλη), ἐκδ. ἐφημερίδας «Πρωΐα», Ἀθήνα 1933.

5. Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Β' ἐκδοσι, Θεσσαλονικὴ 1967.

6. Τὴ λέξη *ἄλλοο* δὲν τὴ βρίσκουμε στὰ εἰδικὰ βυζαντινὰ Λεξικά τῶν Ducange, Spherocles, Κριαρῶ, οὔτε στὰ ἱστορικὰ κείμενα τῶν Δοῦκα, Χαλκοκονδύλη, Κριτόβουλου, Φραντζή ἢ σὲ ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς τῶν τελευταίων Παλαιολόγων, οὔτε καὶ στὰ νεοελληνικὰ κείμενα τῶν δύο πρώτων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας· δὲν τὴ βρίσκουμε οὔτε καὶ στοῦ Κομμανοῦδῆ τὴ Συναγωγὴ νέων λέξεων πού τυπώθηκε μόλις στὰ 1900 (Βλ. Στ. Κομμανοῦδῆ, Συναγωγὴ νέων λέξεων, τ. 1, Ἀθήναι 1900).

7. Ἐλευθερουδάκη, Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν, τ. 1, Ἀθήνα 1927.

θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς. Τό Μεγάλο Λεξικό τοῦ Δημητράκου δέχεται καί αὐτό τήν ἴδια ἐξηγήσι: ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς¹. Τό Ἱστορικό Λεξικό τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Ἀκαδημίας γράφει: «1) ὁ ἔ χ ω ν ζ ω η ρ ό ν ἐ ρ υ θ ρ ό ν χ ρ ῶ μα, βαθύς ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κατακόκκινος· 2) ὁ ἔ χ ω ν ἐ ρ υ θ ρ ό (ἀνοικτόν) χ ρ ῶ μα, ὑ π ἐ ρ υ θ ρ ο ς». Ὁ Ἀνδρώτης τέλος στό Ἑτυμολογικό του Λεξικό τό ἐξηγεῖ μέ τό «ἀλικος βαθυκόκκινος»².

3. Πρὶν προχωρήσουμε ὁμως στήν ἐτυμολογική ἐρμηνεία τῆς λέξης, μπαίνει τό ἐρώτημα: ἡ λέξη *ἄλιχο* εἶναι ἐλληνική, γιά νά μπορέσουμε νά τή μελετήσουμε μέ τή βοήθεια τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας; Μόνο τό *-ικο* ποῦ ἔχει στό τέλος τῆς δέν πρέπει νά μᾶς παραπλανήσῃ πὼς πρόκειται γιά τή γνωστή μας ἐλληνική παραγωγική κατάληξη. Στή γλώσσα μας δέν ἔχουμε καμιά ἄλλη λέξη, ποῦ νά φανερώνη χρῶμα καί νά τελειώνη σέ *-ικο*³. Εἶναι περίεργο κιόλας πὼς, ἐνῶ ἔχουμε πάρει ἀπό τοὺς Γάλλους τόσα χρώματα μέ τίς λέξεις τους οὔτε μιὰ λέξη τους δέν τελειώνει σέ *-ικο*. Πὼς γίνεται ὁμως νά ἔχουμε στήν γλώσσα μας μόνο μιὰ λέξη, ποῦ νά φανερώνη χρῶμα καί νά τελειώνη σέ *-ικο* κι αὐτὴ νάναί τούρκικη; Ἡ δυσκολία λοιπὸν νά ἐτυμολογήσουμε τὴ λέξη *ἄλιχο* βρίσκεται στό γεγονός πὼς οὔτε σάν ριζική οὔτε σάν παράγωγη μποροῦμε νά τὴν ἐρμηνέσουμε. Γι' αὐτό καί εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά τὴν ξεστρατίσουμε ἀπὸ τὴ γλωσσολογία καί νά τὴ βάλομε στό ἱστορικό τῆς κανάλι, στήν ἐποχὴ δηλαδὴ ποῦ τὴ συναντοῦμε γιά πρώτη φορά σέ κείμενα νεοελληνικά.

4. Στό βιβλίο τοῦ Μέρτζιου «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας» ὑπάρχει καί ἓνα κεφάλαιο μέ τὸν τίτλο «Ἐμπορική ἀλληλογραφία ἐκ Μακεδονίας (1695-1699)»⁴. Στό κεφάλαιο αὐτό ὁ Μέρτζιος δημοσίεψε 93 ἐμπορικὲς ἐπιστολές, εἴτε ὀλόκληρες εἴτε ἀποσπάσματά τους, Μακεδόνων ἐμπόρων, ποῦ

1. Δ. Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ, *Μέγα Λεξικόν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 1, Ἀθήνα 1933.

2. Ἡ πρώτη καί μεγαλύτερη δυσκολία ποῦ συναντᾶει ὁ μελετητὴς τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας εἶναι πὼς τοῦ λείπει ἓνα συστηματικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Τό Κράτος οὔτε μέ τῆς Ἀκαδημίας του ἢ τῶν ἄλλων Κρατικῶν πνευματικῶν Κέντρων ἢ τῶν ἀνάλογων πνευματικῶν του σωματείων καί ἰδρυμάτων τὴν καθοδήγησι φρόντισε νά ἐκδώσῃ σ' ἓνα σύστημα ὀλοκληρωμένο (*corpus*) ὅλα τὰ νεοελληνικά κείμενα ἀπὸ τὴν ἀίωση τῆς Κωνσταντινούπολης τοῦ 1453 ὡς τὰ σήμερα, γιά νά μπορέσουμε νά ἔχουμε στὴ συνέχεια κι ἓνα ἀνάλογο Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς ἔχουμε ἀρκετά, μὰ ὅλα τους εἶναι ἔργα ἐμπορικά, ποῦ τὰ ἔχουν συντάξῃ διάφορα άτομα καί ὄχι ἐπιτελεῖα διὰλεγμένα. Γιαυτὸ καί λείπει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους τὸ αἰσθημα τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης, ὅπως βεβαιώνουν τὰ παραδείγματά τους. Φτάνει νά ρίξῃ κανεὶς μιὰ ματιὰ στὰ λήμματα τῆς βυζαντινῆς καί τῆς νεοελληνικῆς τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τοῦ Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ: βλέπε λόγου χάρι: ἀγίοδουλοι, ἀγιοκοίμητος, εὐαγγέλιο(ν) κ.ἄ.

3. Βλέπε πρόχειρα, Ν ε ο ε λ λ η ν ι κ ῆ Γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ (τῆς Δημοτικῆς), ΟΕΣΒ, Ἀθήνα 1941, σ. 97, § 214.

4. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 209-255.

τίς στέλνουν στον έμπορικό τους αντιπρόσωπο στη Βενετία. 'Ανάμεσα στις επιστολές αυτές είναι και μιá με ήμερομηνία 12 'Ιουλίου του 1696, που τή στέλνει από την 'Οχρίδα ó έμπορας Νικόλαος Δέδου. Με τήν επιστολή αυτή ó Δέδου παραγγέλλει στον έμπορικό του αντιπρόσωπο στη Βενετία να του στείλη διάφορα έμπορεύματα. Κοντά στα άλλα που του γράφει είναι και τοῦτο: «στήλε μου από τήν φάπρικα τó αλλικο: ράζο φιστηκίν πράτζα 100...»¹.

'Από τήν επιστολή αυτή ó Μέρτζιος δημοσίεψε μόνο περίληψη ή αποσπάσματά της. Τó χωρίο αυτό τó έδωσε έτσι: «στειλέ μου από τήν «φάμπρικα» τó αλλικο ράζο μπράτζα 200...». Τήν ίδια επιστολή óλάκερη τή δημοσίεψε αργότερα ó 'Ιωακείμ Μαρτινιανός. 'Ο Μαρτινιανός τó χωρίο αυτό τó διάβασε: «στήλε μου από τήν φάμπρικα του 'Αλικου ράζο φιστηκόν πράτζα 200...»².

Στό χωρίο αυτό ó Μέρτζιος τή λέξη *φάπρικα* του Δέδου τή γράφει *φάμπρικα* και τή βάζει μέσα σε εισαγωγικά. Τή λέξη *αλλικο* τή γράφει με δασεία και τήν παίρνει για επιθετικό προσδιορισμό στο *ράζο*. 'Αλλά στο κείμενο του Δέδου ύστερα από τήν λέξη *ράζο* ακολουθεί ή λέξη *φιστηκίν* και αυτή είναι ίσια ίσια που δείχνει τó χρῶμα του ρά ζ ο. 'Ο Μέρτζιος όμως δέν τó πρόσεξε αυτό και επειδή νόμισε πώς είχε τή φράση τó *αλλικο ράζο φιστηκίν* και δέ μόρεσε νά βγάλη νόημα, αναγκάστηκε νά παραλείψη τó *φιστηκίν*. Μά και πάλι όποιος διαβάσει τή φράση έτσι, όπως τήν έγραψε ó Μέρτζιος, αναρωτιέται άμέσως: για ποιδ *αλλικο ράζο* πρόκειται; Γιατί ó Δέδου δέ μίλησε για κάτι τέτοιο παραπάνω. Δέ μπορούμε λοιπόν νά σχετίσουμε τó *αλλικο* με τó *ράζο*. 'Ο Μαρτινιανός ώστόσο, Βορειοελλαδίτης κι αυτός, μά λόγιος, έγραψε τó *αλλικο* με κεφαλαίο Α (άλφα) και σε πτώση γενική του *'Αλικου* σάν νά ήτανε λέξη έλληνική και φύλαξε και τόν τόνο του στήν προπαρλήγουσα. Μά, ενώ είχε ύπόψη του τήν ιδιόχειρη επιστολή του Δέδου, διάβασε ώστόσο *φιστηκόν*, αντί *φιστηκίν*.

'Ομως, όπως κι αν είναι, τó χωρίο αυτό από τήν επιστολή του Δέδου δίνει τήν πιό υπεύθυνη απάντηση στήν άπορία μας για τήν έτυμολογία τής λέξης *'Αλλικο*.

α) Θ' αναλύσουμε τó χωρίο άρχίζοντας από τή φράση: *από τήν φάπρικα τó 'Αλλικο*. 'Εδῶ φαίνεται άμέσως πώς τó *αλλικο* σχετίζεται με τó *φάπρικα*, αλλά ή σχέση τους φαίνεται καθαρότερα, αν βάλουμε τó *αλλικο* σε πτώση γενική και με κεφαλαίο τó Α (άλφα) του *'Αλικου*, που νά δείχνη τόν ίδιο χτήτη τής φάπρικας. Τό τού *'Αλικου* δηλαδή είναι γενική χτήτικη στο *φάμ-*

1. Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 214, έπιστ. 9.

2. Ι. Μαρτινιανοῦ, 'Η Μοσχόπολις (1330-1930), Θεσσαλονίκη 1957, σ. 102, σημ. 1. 'Η επιστολή αυτή του Δέδου, όπως μάς πληροφορεί ó Μέρτζιος, υπάρχει στα *Documenti Greci No 314* του Κρατικού 'Αρχείου τής Βενετίας (Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 209).

πρικα. Γιατί αὐτή εἶναι ἡ σωστή σχέση *φάμπρικας* καί *Ἄλικο*. Ἄλλά ὁ Δέδου ἀπό ὑπερβολή καθαρολογίας (*excès de pureté*) προτίμησε τὴν ὀνομαστική ἀπὸ τῆ γενική¹. Τὸ γλωσσικὸ αὐτὸ φαινόμενο εἶναι τῶν Βόρειων Ἑλληνικῶν Ἰδιωμάτων καὶ ὁ Δέδου σὺν Βορειοελλαδίτης νόμισε πὼς ἂν ἔγραφε τὸ *Ἄλικο* (ὀνομαστική) ἀντὶ τοῦ *Ἄλικου* (γενική) θὰ ἔκαμνε τὴ φράση του πὸ λόγια. Ἴσως ὅμως σ' αὐτὸ νὰ τὸν παράσυρε καὶ τὸ τελικὸ ο (μικρὸ) τῆς λέξης *Alico*. Ὅπως κι ἂν τὸ πάρουμε ὥστόσο τὸ *Ἄλικο* σχετίζεται μὲ τὸ *φάμπρικα*. Γι' αὐτὸ καὶ τῆ λέξη *ράζο* εἴμαστε ἀναγκασμένοι τώρα νὰ τὴ σχετίσουμε μόνον μὲ τὴν λέξη *φιστηκί* πού ἀκολουθεῖ.

β) Ὁ Δέδου, ὅπως βεβαιώνουν οἱ ἐπιστολές του πού δημοσίεψε ὁ Μέρτζιος, στὶς παραγγελιές του, κοντὰ στὰ ἄλλα πού ζητάει γιὰ τὰ ἐμπορεύματά του, ὀρίζει καὶ τὴ *φάμπρικα* ἢ τὸ *μ α γ α ζ ι ἀπ'* ὅπου θέλει νὰ τοῦ τὰ ἀγοράση ὁ ἐμπορικὸς τὸ ἀντιπρόσωπος. Ἔτσι στήν ἴδια ἐπιστολῇ τῆς 12 Ἰουλίου τοῦ 1696 γράφει: «στήλε μου ἓνα πανὶ σότο πράσινο καὶ σότο σκαρλάτο καὶ τὰ δύο νὰ εἶναι ἀπὸ τὸν Πέτρο Νέγρη». Μὲ ἄλλη του ἐπιστολῇ ἀπὸ τὸ Διρράχι τῆς 25 Ἰουνίου τοῦ 1696 ὁ Δέδου παραγγέλλει: «στήλε μου...καὶ 36 ἀτλάζια κρεμεζίν ἀπὸ τὸν Φουντάνω»². Τὸ ἴδιο καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια ἐπιστολῇ τῆς 12 Ἰουλίου 1696 παραγγέλλει: «...στήλε μου ἀπὸ τὴ *φάμπρικα* τὸ *άλικο*...»³. Τὸ *Alico* αὐτὸ δηλαδὴ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄνομα, ἢ φῖρμα τῆς *φάμπρικας* ἀπ' ὅπου ἤθελε νὰ τοῦ ἀγοράση ὁ ἐμπορικὸς τὸ ἀντιπρόσωπος τὰ 100 μπράτσα *ράζο* φιστικί.

Ἄλλά καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χωρίου ἂν ἀρχίσουμε τὴν ἀνάλυσή του,

1. Εἰδικὰ γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικώφωσης στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχει γράψει ὁ Μάνεσης (βλ. Σ τ. Μά ν ε σ η, Ἀντικατωφωτικά φαινόμενα βορείων ἰδιωμάτων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Λεξικογραφικὸ Δελτίο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. ΙΑ' (1966-1967), σ. 40-49. Ἡ σελίδωση 1-69 δὲν ξέρω ποιά σχέση παρουσιάζει μὲ τὶς σελίδες τοῦ Δελτίου). Ὁ Μά ν ε σ ης μελέτησε βέβαια σοβαρὰ τὸ πρόβλημα, ὅπως δείχνει ἡ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία του, σὲ παραδείγματα ὅμως πού δὲν ἄκουσε καλά. Δὲ μπορεῖ λόγου χάρι νὰ ἄκουσε *τελεγραφήσω* (σ. 23, σημ. 2), οὔτε *φελέττο* (σ. 23, σημ. 3), οὔτε καὶ τόσα ἄλλα παραδείγματα λαθεμένα πού μεταχειρίζεται. Ἡ Λαογραφία, ὅπως ξέρουμε, σ' ὅποιο παρακάδι τῆς κι ἂν τὴν πάρουμε, δὲν ἔχει σχέση οὔτε μὲ τὸ Γραφεῖο οὔτε μὲ τὰ ἐπίσημα πρόσωπα τῶν χωριῶν (Πρόεδρος ἢ Γραμματέας τῆς Κοινότητος, παπάς, ἀγοροφύλακας, Τ.Ε.Α., παλιὸς χοροφύλακας ἐγκαταστημένος ἀπὸ ἄλλο χωριό), μὰ μόνον μὲ τὸν ἴδιο τὸ Λαὸ πού θὰ τὸν πλησιάσεις καὶ θὰ τὸν ζήσης ἀπὸ κοντὰ σὲ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς του. Γιὰ τὸ φαινόμενο πού μὲν ἐνδιαφέρει ἐδῶ, θὰ φέρω μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Φ. Παναγιόκοῦ, Λαογραφία Δυτικῆς Μακεδονίας, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962; ἀπὸ καθόταν ἀντὶ ἀπὸ καθόταν (σ. 193, τραγ. 4), Βουκορέστι ἀντὶ Μπουκοῦρέστι (σ. 193, τραγ. 7), ἀπὸ μαγεύει ἀντὶ ἀπὸ μαγεύει (σ. 261, τραγ. 243) κ.ἄ.π. Θυμᾶμαι ἐπίσης συμφοιτητῇ μου Δυτικομακεδόνου πὸ τοῦ κοιτὶ τὸ ἔλεγε κοτὶ. Καὶ ὁ Δέδου οἱ λοιπὸν ἔγραψε τὸ *άλικο* ἀντὶ τοῦ *άλικου* εἴτε ἀπὸ τάση λογιωτατιστικῆς εἴτε γιατί ἔτσι τὸ καταλάβαινε.

2. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 213, ἐπιστ. 7.

3. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 9.

πάλι στο ίδιο συμπέρασμα φτάνουμε: πώς το *άλικο* σχετίζεται μόνο με το *φάμπρικα* και όχι με το *ράζο*. Έτσι βλέπουμε πώς το *φιστιγκί* αναφέρεται στο *ράζο* και, όπως είδαμε, θέλει να δείξει το χρώμα του. Όπως διαπιστώνουμε κιόλας από την ίδια την επιστολή ο Δέδου παραγγέλνει πάντοτε με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και ακριβολογία και το *εϊδος* του ύφασματος που θέλει και το *χρώμα* του. Στην ίδια επιστολή του λόγου χάρη διαβάζουμε: «ένα πανί (=τόπι) σότο *πράσινο* και σότο *σκαρλάτο*: (=κόκκινο), *πράσινο* όταν αυτό να είναι ή βαφή του». 'Αλλά και σε άλλη επιστολή του Δέδου που δημοσίεψε πάλι ο Μέρτζιος διαβάζουμε: «36 *ατλάζια κρεμεζίβ* (=κόκκινα), *λοντρίνες* δυό *πανιά* (=τόπια) *άλικα*, 2 *πανιά σκαρλάτα*, να μην είναι *άνοιχτά*, μόνον να είναι κόκκινα, 1 *πανίμαβί*, ένα *πανί κολόρ* (=χρώματος) *δισμιράτιδω* ή γουν *ζουμπρούτι* (=σμαραγδί), 1 *πανίπράσινο* και *όχι άνοιχτό...*»¹.

Μά και οι άλλοι έμποροι, όταν παραγγέλλουν ύφασματα στην Βενετία στις επιστολές τους γράφουν σταθερά πρώτα το *εϊδος* του ύφασματος και έπειτα το *χρώμα*. Οι επιστολές τους αυτό βεβαιώνουν. Έτσι λοιπόν ο τρόπος που έγραφαν και αυτοί τις επιστολές τους βεβαιώνει ότι παρατηρούμε και στην επιστολή του Δέδου: πώς το *ράζο* συνδέεται με το *φιστιγκί* και όχι με το *φάμπρικα*. Όταν λοιπόν ο Δέδου βάζει τη λέξη *φιστιγκί* δίπλα στη λέξη *ράζο*, για να δείξει το χρώμα του, δε μπορούμε να πάρουμε το *ράζο* και να το συνδέσουμε με το *άλικο*, αφού αυτό μόνο με το *φάμπρικα* μπορεί να συνδεθί. 'Αλλιώς και η λέξη *φιστιγκί* και η λέξη *φάμπρικα* μένουν ξεκάρφωτες και δεν λένε τίποτε ούτε ή μιá ούτε ή άλλη. Έτσι θέλουμε δε θέλουμε ή λέξη *φιστιγκί* πάει στην προηγούμενη λέξη *ράζο* και το *άλικο* με τη σειρά του μετατοπίζεται παραπάνω και πάει στη λέξη *φάμπρικα*. Έτσι μόνο τώρα μπορούμε να σχετίσουμε τις λέξεις *φάμπρικα* με το *άλικο* και *ράζο* με το *φιστιγκί*, γιατί μόνο τώρα παρουσιάζουν την πιό λογική σύνδεση μεταξύ τους.

Καταλαβαίνουμε πιá εύκολα το νόημα του χωρίου αυτού: ο Δέδου παραγγέλνει στον έμπορικό του αντιπρόσωπο στη Βενετία, μαζί με άλλα έμπορεύματα, να τους στείλη και 100 πήχεις ύφασμα *φιστιγκί*, αλλά να είναι από τη *φάμπρικα* του *Alico* και όχι από άλλη. Γιατί την εποχή αυτή στην Βενετία λειτουργούσαν και άλλες *φάμπρικες*². Έτσι ή ακριβολογία της επιστολής του Δέδου οδηγεί όλόισια στο συμπέρασμα πώς ή λέξη *Alico* είναι όνομα κύριο και σημαίνει το όνομα, τη φίρμα μιáς *φάμπρικας* που λειτουργούσε την εποχή αυτή στη Βενετία³.

1. Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 214, έπιστ. 7.

2. Η *φάμπρικα Murgano* που λειτουργεί ακόμα και σήμερα στη Βενετία, σε όμοιο προάστειό της, με παγκόσμια φήμη, είναι από πολύ παλιότερη εποχή.

3. Στη Σικελία υπάρχει ποταμός που τον λένε *Alico*. Ίσως ο ίδρυτής της βιοτεχνίας *Alico* να έδωσε στην επιχείρησή του το όνομα του ποταμού της πατρίδας του ή πάντως της

Τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς μέ τό *ἄλικο* ἔχουμε καί ἄλλα βιοτεχνικά προϊόντα πού πήραν τό ὄνομά τους ἀπό τή φίρμα τῆς φά μ π ρ ι κ α ς ἢ ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς τους ἢ ἀπό κάποια ἄλλη αἰτία, ὅπως μπορούμε νά συμπεράνουμε πάλι ἀπό τήν ἴδια ἀλληλογραφία τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων. Ἐτσι λόγου χάρη ἔχουμε τό ὕφασμα *λοντρίνα* (ἀπό τό Λόντρα, Λονδίνον), *βεζεντίν* (ἀπό τή Vicenza, Vicentino), *Parangon* ἢ *Parangou* (ἀπό τό κυβερνητικό γραφεῖο, ὅπου δοκίμαζαν τή γνησιότητα καί τήν ποιότητα τῶν ὕφασμάτων). Τό φαινόμενο ἐξἄλλου νά κυκλοφοροῦν τά διάφορα προϊόντα μέ τό ὄνομα τῆς φάμπρικάς τους ἢ μέ τό ὄνομα πού τοῦς ἔδωσε αὐτή, εἶναι συνήθεια πού τήν καθιέρωσαν προπάντων οἱ νεώτεροι χρόνοι, μέ τή βιοτεχνία παλαιότερα καί μέ τή βιομηχανία σήμερα. Σήμερα μάλιστα τά τυποποιημένα προϊόντα τῆς μαζικῆς παραγωγῆς κυκλοφοροῦν σ' ὅλον τόν κόσμον μέ τήν καθιερωμένη φίρμα τους. Κάτι ἀνάλογο γιά τήν ἐποχή του ἦταν καί τό *ἄλικο* (ὕφασμα).

5. Τό *ἄλικο* σάν χρῶμα, ὅπως ξέρουμε, δέν εἶναι παρά μιά ἀπόχρωση τοῦ κόκκινου πού εἶναι χρῶμα βασικό καί τό ξέρουν ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς σέ ὅλες του τίς ἀποχρώσεις, ὅπως τό βλέπουν στά λουλουδία, στά φύλλα τῶν φυτῶν καί τῶν δέντρων, στοὺς καρποὺς τῆς πατρίδας τους. Γι' αὐτό φυσικά καί γιά τήν κάθε ἀπόχρωσή του ἔχουν στήν κάθε γλώσσα καί τήν ἀνάλογη λέξη τους, μιά καί δέν ὑπάρχει γωνιά τῆς γῆς μέ βλάστηση, δίχως κάποιο κόκκινο λουλουδάκι. Ἡ μυθολογία, τὰ παραμύθια, ἡ λαογραφία, ἡ λογοτεχνία καί πρό πάντων ἡ ποίηση τοῦ κάθε λαοῦ, τίς εἰκόνες, τίς παρομοιώσεις, τίς μεταφορές τίς συνταιριάζει πάντα καί μέ τήν βοήθεια τοῦ κόκκινου χρώματος. Καί ἀληθινά ὁ λεξιλογικός πλοῦτος γιά τό κόκκινο χρῶμα καί τίς ἀποχρώσεις του τῆς κάθε γλώσσας (ριζικά, παράγωγα, σύνθετα) εἶναι ἀστέρευτος.

6. Στά χρόνια ὥστόσο τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Λαός μας γιά τό κόκκινο ἀνοιχτό χρῶμα ἢ γιά τό κόκκινο τῆς φωτιᾶς, μεταχειρίστηκε τή λέξη *ἄλικο*, μιά λέξη πού δέν τήν ἤξερε ἀπό τά χρόνια τὰ Βυζαντινά. Πότε καί ἀπό πού τήν πήρε τή λέξη αὐτή;

Ἀπό τήν ἀλληλογραφία τῶν Ἑπειρωτῶν ἐμπόρων τῆς Βενετιᾶς μαθαίνουμε πὼς στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα τὰ ὕφασματα πού ἐμπορεύονταν ἦταν ἀκόμη *ράζα κολοσάδα φίνα* ἢ *βελούτα κομιζιά... ράζα κομιζιά κάθε λογῆς* κ.λ.¹. Γιά *ἄλικο* δέ μιλοῦν. Κατά τό τέλος ὁμως τοῦ ἴδιου αἰῶνα οἱ Μακεδόνες ἔμποροι θά μιλήσουν γιά *ράζο ἄλικο* γιατί ἴσια ἴσια τήν ἐποχὴ αὐτὴ βγήκαν στήν ἀγορὰ τὰ *ἄλικο* ὕφασματα. Ἀλλά τί ἦταν αὐτό τό *ἄλικο* ὕφασμα;

περιοχῆς ἀπ' ὅπου καταγόταν, ἓνα φαινόμενο δηλαδή πού τό παρατηροῦμε τόσο συχνά σέ βιοτεχνίες, βιομηχανίες ἢ σέ ἄλλες λογῆς-λογῆς ἐπιχειρήσεις.

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 7, σ. 217, σημ. 1, σ. 220, σημ. 4. Πρβλ. ἀκόμα καί τὰ ὄπλα: καριοφίλι (*Carlo e figlio*), μαρτίνι (*F. Martini*), γκράς (*Gras*) κ.λ.

Τὸ *ἄλικο* ὕφασμα οὔτε μόνο σάν ὕφασμα, οὔτε μόνο σάν χρώμα τὸ καθένα ξεχωριστά, εἶχε καμιὰ ἰδιαίτερη ἀξία, μὰ μόνο σάν μιὰ ἐνότητα ὕφασματος καὶ χρώματος συνταιριασμένη¹ πού νά μὴ μπορῆς νά τὴ χωρίσῃς στὰ δυὸ τῆς συστατικά. Τὸ ὕφασμα πυκνὸ, στρωτὸ καὶ ἀραχνουφαντὸ. Τὸ χρώμα του πάλι κόκκινο ἀνοιχτό, κρέχτο καὶ ζωηρό, μὰ καὶ καλοβαμμένο σ' ἓναν σταθερὸ χρωματισμό, πού οὔτε νά κόβῃ οὔτε νά βγάξῃ. Ἔτσι ποιότητα ὕφασματος καὶ χρωματισμὸς τοῦ ἔδιναν μιὰ φανταχτερὴ καὶ ταυτόχρονα εὐγενικὴ φινέτσα πού σὲ τραβοῦσε καὶ τὸ πρόσσεχες. Κι αὐτὰ εἶναι πού καθιέρωσαν τὸ *ἄλικο* καὶ σάν χρώμα τῆς μόδας, μιᾶς μόδας ὅμως πού ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, τόσο ἀκόμα περισσότερο καταχτοῦσε τὴν ἀγορά². Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Λαὸς μας τὸ χρώμα τοῦ *ἄλικου* ὕφασματος τὸ μιμήθηκε γιὰ τὰ πλεχτά καὶ τὰ ὑφαντά του, ὥστε μὲ τὸν καιρὸ νά πολιτογραφηθεῖ καὶ τὴ λέξι *ἄλικο* στὴν γλώσσα του καὶ νά τὴ μεταχειρίζεται πιά σάν νὰ τοῦ ἦτανε πατροπαράδοτη. Μὰ καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἔκαμε κιόλας καὶ παράγωγά της. Ἔτσι στὴ Σιάτιστα, ἐξὸν ἀπὸ τὴ λέξι *ἄλικο*, ἔχουν καὶ τὸ ἀμετάβτο ρῆμα *ἀλ'κίζου* (=παίρνω *ἄλικο* χρώμα, *ἄλικη* ὄψη), ἐνῶ στὴ Λόζνιτσα (Γέρμα τώρα) ἔχουν τὸ οὐσιαστικὸ *ἀλ'κάδα* (=κοκκινάδι, ἐρυθρότης)³. Κοντὰ στὴ σπιτικὴ χειροτεχνία τὸ *ἄλικο* τὸ μεταχειρίστηκε καὶ ἡ βιοτεχνία, ἐνῶ ἀργότερα τὰ νηματοβαφεῖα τῆς Λάρισας, τοῦ Τούρναβου, τῶν Ἀμπελακιδιῶν⁴ καὶ ἄλλων

1. Κ. Μέρτζιου, Τὸ ἐν Βενετία Ἑπαιρωτικὸν Ἀρχεῖον, «Ἑπαιρωτικά Χρονικά», τ. 11 (1936), σ. 47, ἐπιστ. 8, τῆς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1626 καὶ 54, ἐπιστ. 8, τῆς 7/7 Ἀπριλίου τοῦ 1631.

2. Ὁ ἔμπορος *Δημ. Καστρισιος*, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὶς 2 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1696, παραγγέλλει στὸν ἔμπορικὸ του ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά νά τοῦ στείλῃ 7 κομμάτια ἀτουλάζια γιὰ λατζάδες κοιμέζι κι ἓνα κομμάτι *ἄλικο*. Ὅπως βλέπουμε λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τὸ χρώμα *κοιμέζι*, ὅπως καὶ τὸ *κόκκινο* γενικά, καὶ τὸ *σακαλάτο* τὰ μεταχειρίζονταν γιὰ βάνσιμο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ ὕφασματος, ἐνῶ γιὰ τὸ *ἄλικο* ἔπρεπε τὸ ὕφασμα νά εἶναι διαλεχτό (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 219, ἐπιστ. 21). Ἐνῶς ἄλλος ἔμπορος ἀπὸ τὴν Καβάγια, πολιτεία τῆς Ἀλβανίας, ὁ *Μέτο [Ἀχμέτ] Κέσης*, σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὶς 23 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1697 γράφει στὸν ἔμπορικὸ του ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά «...τῆς ἐστεῖλα [τῆς εὐγενείας σου] μιὰ βελέντζα καὶ σὲ παρακαλῶ νά μοῦ τὴν βάνῃς κόκκινη...» (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 221, ἐπιστ. 27). Τὸ κόκκινο αὐτὸ πρέπει νά εἶναι τὸ *ἄλικο*. Ἦτανε φυσικὸ, μὲ τὸν καιρὸ, ὅσο ἡ βιοτεχνία ἐβγαζε καλύτερα ὕφασματα, τὸ *ἄλικο* σάν ὕφασμα νά τὸ ξεπεράσουν· ἔμεινε ὅμως τὸ χρώμα του πού τὸ μεταχειρίστηκαν σὲ νέες ποιότητες ὕφασμάτων καὶ πλεχτῶν.

3. Ἔτσι στὴ Σιάτιστα λένε=*ἀλ'κιν του φονιά, ἡ πάντα* (ἐκεῖ ψήνουν στοὺς χωριάτικους φούρνους ἢ στὴ γάστρα), δηλαδή πῆρε χρώμα ἀλαφρὸ κοκκινωπὸ. Λένε ὅμως καί: *πιῆρινι ἐνα ἀλ'κον χρονώμα οἱ πιλιτζ' μ', φονβιμονό* (=δηλαδή πάρα πολὺ ὄρατο). Λένε ἀκόμα *ἄλικη* καὶ τὴ γούνα πού κάνουν ἀπὸ τὴν πυρὸξανθη ράχη τῆς ἀλεπούς, ὅταν τὴ σκοτώνουν τὸ χειμῶνα, πού τὸ μαλλί της βρῖσκεται στὴν καλύτερὴ του ὄρα. Στὴ Λόζνιτσα λένε: *πιῆρινι ἀλ'κάδα του προνόσσουπον* τ'.

4. Στ' Ἀμπελακία κιόλας θὰ μιλήσουν καὶ γιὰ *κοκκιναδιῶν τέχνην* (=δηλαδή γιὰ

βουνίσιων ἀστικῶν Κοινοτήτων ἄρχισαν μαζικὴ παραγωγή νηματοβαφῆς στὴν ἀπόχρωση τοῦ *ἀλιγου*, ὥστε τὸ ἐλληνικὸ *ἄλιγο* νῆμα νὰ καταχτήσῃ γιὰ μιὸ περίπου αἰῶνα τὶς ἀγορές τῆς Αὐστρουγγαρίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ ἄλλων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Εὐρώπης¹.

7. Τὸ φαινόμενο ἔχει τὴν ἱστορικὴ του ἐξήγηση. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλης (1453) καὶ ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς (1492) σχετίζονται μὲ μιὰ βαθιὰ κοινωνικοοικονομικὴ ζύμωση στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐπαναστατικὸ μετασηματισμὸ τοῦ παλίου κόσμου σὲ μιὰ νέα κοινωνικὴ μορφή, τὴν ἀστικὴ. Παράγοντας ἀποφασιστικὸς γιὰ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη στάθηκε ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς χημείας, ποὺ ἄλλαξαν καὶ τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ καθόρισαν φυσικὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἐκφραστὴς πάλι ὅλων αὐτῶν τῶν μετασηματισμῶν καὶ τῶν ἀλλαγῶν εἶναι ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγή ποὺ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη τὴν ἀντιπροσωπεύουν προπάντων ἡ Φλάντρα καὶ ἡ Ὁλλανδία, ἐνῶ στὴν Ἰταλία οἱ ἰδιότυπες Δημοκρατίες τῆς Γένοβας, τῆς Πίζας, τῆς Βενετίας κ.ἄ.

Ἀπὸ τὶς Δημοκρατίες αὐτὲς τὴν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή βιοτεχνίας παρουσιάζει ἡ Βενετιά, ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ζοῦσε ἀκόμα τὴν ἀκμὴ της, μὲ τὴν ἐπιχειρηματικὴ της δραστηριότητα, καὶ στὴν ἐνδοχώρα τῶν ἀνατολικῶν παραλιῶν τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσας εἶχε τὴν πρώτη της ἐπαφὴ καὶ μὲ ἄλλες βουνίσσιες ἀστικὲς κοινότητες τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ προπάντων μὲ τὴ Μοσχόπολη. Ἡ Μοσχόπολη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀναπτύξει μιὰ ἀξιολογη χειροτεχνία. Ἀνάμεσα λοιπὸν στὴ Βενετιά καὶ στὴ Μοσχόπολη ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται ἓνα ζωηρὸ ἀνταλλακτικὸ ἐμπόριο σὲ πρῶτες ὕλες καὶ χειροτεχνικὰ καὶ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ βοήθησε τὴ Μοσχόπολη νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς σπιτικῆς χειροτεχνίας στὸ στάδιο τῆς ὀργανωμένης βιοτεχνίας μὲ γενικότερη καὶ πιὸ ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση. Ἡ Μοσχόπολη γίνεταί τώρα τὸ κέντρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀνάλογης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ σὲ ἄλλες βουνίσσιες ἀστικὲς κοινότητες τῆς Ἠπειροῦ, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε οἱ κοινότητες αὐτὲς νὰ γίνουν βασικὰ φυτόρια γιὰ τὸν οἰκονομικὴ προκοπὴ τῆς σκλαβωμένης πατρίδας μας.

Ἀπὸ ἓναν πίνακα ποὺ ἔχει συντάξει ὁ Μαρτινιανὸς μὲ βάση τὴν ἀλληλογραφία τῶν ἐμπόρων τῆς Μοσχόπολης μὲ τοὺς ἐμπορικοὺς τοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Βενετιά γιὰ τὰ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ ἔστειλε αὐτὴ στὴ Μο-

τὴν τέχνη νὰ βάφουν κόκκινα νήματα). Βλ. Ἡ λ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἐξ ἀνεκδότου ἀρχείου, Ἀθήνα 1950, σ. 18, ἐπιστ. 3. Γιὰ τ' Ἀμπελάκια βλέπε τὸ βιβλίον τοῦ Γ. Κ ο ρ δ ἄ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸ Συνεταιρισμὸ του, ἀνάπτυξη, Ἀθήνα 1973.

1. Κ ο ρ δ ἄ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια, σ. 37-50.

σχόπολη, βλέπουμε την ποικιλία της βιοτεχνικής της παραγωγής, αλλά και την αξιολογησιμότητα των προϊόντων της αυτών από το 15ον αιώνα και ύστερα¹. Ο πίνακας αυτός δε δείχνει μόνο το βαθμό της βιοτεχνικής ανάπτυξης της Βενετίας, αλλά και τη χειροτεχνική και βιοτεχνική ανάπτυξη και της Μοσχόπολης και ταυτόχρονα και το υψηλό πολιτιστικό της επί-

1. Ἡ Μοσχόπολη ἔπαιρνε ἀπὸ τῆ Βενετία: «...τόσχας διαφόρους, διαφόρων χρωμάτων, βελούδα ἐπίσης, brocates ὑφασμάτια χρυσοῦφῃ, ὑφασμά τι ἐκ μετάξης, μαλλίου ἢ βάμβακος, πεποικιλμένον μὲ σχήματα χρυσοῦφῃ, σειρήνια brocati, ὡς τὰ ἀπεκάλουν, κλωστής ἐκ μετάξης, γαϊτάνια διαφόρων ποιότητων, χρωμάτων, χόνδρους καὶ πλοκῆς, εἶδη τόσχας, τῆς ὁποίας ἐπιτόπια ἰδίως συνήθειαι ἐποίουν ποικίλην χρῆσιν, ὡς καὶ ἀνά τὴν Ἐνατολὴν ἐγένετο μεγάλη ταύτης κατανάλωσις καθ' ὅλον τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα, ὕαλον, ὕαλινα εἶδη ποικίλα καὶ φαγεντιανὰ ἄγγεια, ὡς πιάτα, καράφες, μαστραπάδες ἐγχρώμους καὶ ὅ,τι ἂν χρῆσιμον ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ παρ' ὀλαίς ταῖς κοινωνικαῖς τέξεσι, δαμασκηνὰ ὑφάσματα, καρπούς ξηρούς, ράμματα διάφορα, ἰδιαίτερα χρυσὰ γαϊτάνια ποικιλοειδή, χρῆσιμα τότε εἰς διακόσμησιν ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ ἐπανωφοριῶν τῶν ἀνδρῶν, βέηδων πρὸ πάντων ἢ ἀγάδιον, δι' ἐπανωφόρια τῶν χανομισσῶν καὶ διὰ μεντενία καὶ φερμελέδες τῶν κυριῶν, μανδήλια, καφτάνια, ἄλλα καλλυντικὰ εἶδη καὶ διακοσμητικὰ εἰς γάμους, τέιον, σιδηρᾶς λυχνίας καὶ ἄλλα σιδηρικὰ, καὶ συνηθέστατα δικτυωτὰ παράθυρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν, κάγκελλα, κοσμήματα ταβανίων, φάρμακα διάφορα, βιτριόλιον, χαλύβδινα ἀντικείμενα, ψιμίθιον (σουλιμᾶν), ἀχνην ὑδραργύρου, ἄργυρον εἰς σύρματα, τόπια νημάτων διαφόρων εἰς ποσότητα μάλιστα πρὸς ἐξύφανσιν παννίων, χάρτιν γραφῆς ἢ περιτυλίγματος, καὶ δὴ σακκουλίον, κυανοῦν, μελάνην, βιβλία, ὄπλα ἐπίσης διάφορα, χαλκὸν κατεργασμένον εἰς ἄγγεια ἢ ἀκατέργαστον, ὅπερ τὸ κυριώτερον, κασσίτερον, ἄλλα μέταλλα, σάκχαριν, καφέν, ζύα ἐγχρώμα τῆς Βραζιλίας ἢ μακῆμια, καὶ ὅ,τι χρῆσιμον ἐν ταῖς συνηθείαις καὶ ταῖς τότε καιρικαῖς συνθήκαις. Δίδονται παραγγέλια ἐν τούτῳ πρὸς ἄλλοις καὶ διὰ βιβλία ἐκκλησιαστικὰ διαφόρων σχημάτων, τύπου καὶ εἶδους, σταχώσεως στερεωτάτης δερματίνης ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς, καὶ ὀνομαστὰ Ὀρολόγια, Ἀπόστολοι, Ψαλτήρια, Ὀκτώηχοι, Μηναιᾶ, Εὐαγγέλια, εἰκόνες διαφόρου μεγέθους καὶ τέχνης, σταυροὶ, δισκοπότερα, πολυέλαιοι ὑπερμεγέθεις, πολλακίς διαλελυμένοι, τέμπλα, προσευχητάρια, ἅγια τράπεζαι, κιβώτια σιδηρὰ καὶ χάλκινα, μεταφερόμενα ἐπίσης διαλελυμένα, καὶ ὅ,τι ἂν ἕτερον ἀπαιτεῖτο διὰ τὸν ἱερὸν διάκονον, ἔργα τέχνης θαυμασίας» (Μαρινοῦ, Μοσχόπολις, σ. 112-113). Ἄλλὰ καὶ ἡ Βενετία ἔπαιρνε ἀπὸ τῆ Μοσχόπολης: «μαλλία ἀκατέργαστα ἢ μόνον πλυμένα καὶ λαναρισμένα, σαγιάκια χονδρὰ διὰ κάπας ναυτικὰς, σαγιάκια ἐτέρων ποιότητων διαφόρων μέχρι τῆς λεπτοτέρας ὕφης, σκεπάσματα κοιτῶν, τζέργαις, ὡς τὰ ἀπεκάλουν, ἢ βελέντζες, τάπητας διαφόρων εἰδῶν ἀπὸ χονδροειδοῦς μέχρι τῆς θαυμασιωτέρας εἰς ποικιλόχρονον κατεργασίαν τέχνης, ἐπίσης τὰ ἐαυτῶν pelletteries, maquoins ἢ σατάνια, δέρματα κατεργασμένα, διάφορα μεσίνια basanes, δέρματα ἄρνιον κατεργασμένα βερνικοκίμα ἢ ἀκατέργαστα, εἶδη διὰ τοὺς Σκλαβόνους, κλωστής μαλλίας διὰ πλέξιμον, μετᾶξαν μακεδονικὴν, τόπια ἄλλα μαλλίνων κλωστῶν πολυποικίλων, λεπτότερα ἄλλων ζῶων δέρματα, κηρόν, εἰς οὗ τὴν ἀναζήτησιν καὶ προμήθειαν ἀνελάμβανον πολλακίς ὁδὸν μακρὰν πορευόμενοι ἐκτὸς τῶν λοιπῶν κέντρων Ἑλλάδος, Μακεδονίας, Ἠπειροῦ καὶ Θεσσαλίας, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Βλαχίαν καὶ Βοσνίαν, καπνὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔλαια καὶ ἐλαίας διαφόρων εἰδῶν καὶ ἄλλα πολυποικίλα εἶδη» (Μαρινοῦ, Μοσχόπολις, σ. 112).

πεδο. Καί ἴσια-ἴσια αὐτή τήν ἐποχὴ βγαίνουν στήν ἀγορά καί τὰ βενετσιάνικα ὑφάσματα *Alico*, πού ἀπό κεῖ καί πέρα θά γίνουν περιζήτητα¹.

8. Καί ἄλλα ἐπιχειρήματα ὡστόσο δείχνουν πὼς ἡ λέξις *άλικο* δὲν εἶναι τουρκοελληνική. Ἐν ἡ λέξις *άλικο* ἦτανε τουρκοελληνική, μιὰ καί τὸ κόκκινο χρῶμα εἶναι βασικό, θά τὴν ἔπαιρναν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ πού γνωρίστηκαν μὲ τοὺς Τούρκους, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1000 μ.Χ. Ὅπωςδήποτε ὅμως θά πρέπει νὰ τὴ συναντούσαμε σὲ βυζαντινὰ κείμενα τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα, πού ἔκαμαν οἱ Τούρκοι τὰ πρῶτα τους πολεμικὰ προγεφυρώματα στὴ Θράκη (Τζύμψη 1353, Καλλίπολη 1354)². Καί μπορεῖ βέβαια τὸ πρῶτο μέρος τῆς νὰ θυμίζει τὴν τουρκικὴ λέξις *αλ-* (= κόκκινος), ἀλλὰ τὸ δεύτερό τῆς *-ικο* τίποτε δὲ βεβαιώνει πὼς εἶναι κατάληξις καί μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ παραγωγικὴ κατάληξις *-ικο(ς)*. Οὔτε τὸ *αλ-* οὔτε τὸ *-ικο* μποροῦν μόνο μὲ τὴν ἀκουστικὴ τους νὰ στηρίξουν ἐπιχειρηματολογία πὼς ἡ λέξις εἶναι τουρκοελληνική, ὅσο καί ἂν μιὰ τέτοια ἐπιχειρηματολογία μᾶς εἶναι βολική.

Ἐπειτα Ἕλληνες καί Τούρκοι ἤξεραν τὴν ἀπόχρωση τοῦ *άλικου* ὁ καθένας τους ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ του παράδοση καί φυσικὰ εἶχαν καί τὴν ἀντίστοιχὴ λέξις, ὥστε νὰ μὴ χρειαστῆ οὔτε νὰ δώσουν οὔτε νὰ πάρουν ὁ ἕνας λαὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον λέξις γιὰ ἓνα χρῶμα τόσο κοινὸ σὲ ὄλους. Ἀλλὰ καί πὼς θά μπορούσε οἱ Ἕλληνες τῆς βυζαντινῆς Τουρκοκρατίας ἓνα χρῶμα πατροπαράδοτο καί μὲ ὄνομα ἐπίσης πατροπαράδοτο (πρβλ. τὴ λέξις *ριζ-άρι*) νὰ παρατήσουν τὸ δικό τους ὄνομα καί νὰ τὸ νοματίσουν μὲ ὄνομα τουρκικόν;

Παλαιότερα ὡστόσο, ὅταν τὸ βάψιμο στηριζόταν ἀκόμα στὰ φυτὰ, στὰ φύλλα καί στὶς ρίζες, οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ συναλλάσσωνται εὐκόλα μὲ τοὺς Τούρκους πῆραν τὴ λέξις τους *ζ α φ ρ ά ν ι η ζ α φ ο ρ ά* (τουρκ. *zafra*), ἀλλὰ τὴ μεταχειρίζονταν παράλληλα μὲ τὶς ἀνάλογες ἑλληνικὲς λέξεις γιὰ τὸ κόκκινο καί τὶς ἀποχρώσεις του. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πού τὰ *άλικα ὑφά-*

1. Ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε κιόλας ἀπὸ εἰδήσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὸ *άλικο* ἦτανε ὑφασμα καί πολὺ ἀκριβό. Ἔτσι μιὰ εἰδησιὴ ἀπὸ τὶς 28 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1699 μιλάει γιὰ «ροδοχ *άλικο* μὲ κουναβολέμι καί μὲ κομπία ἀργυρὰ» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατιστῆς (1686—), ἐκδ. Μ. Καλινδέρη, Θεσσαλονικὴ 1974, σ. 65, 36). Ἀλλὰ γιὰ νὰ προσθέτουν σ' ἓνα φόρεμα *κονναβολαίμι* καί *ἀσημένια κονμπία* σημαίνει πὼς τὸ *άλικο* ἦτανε πραγματικὰ ὑφασμα ἀκριβό. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ βεβαιώνη καί μιὰ ἄλλη εἰδησιὴ πού μιλάει γιὰ «ντουλαμά ἀπὸ *άλικο* ντεραῖ» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατιστῆς, σ. 84, 46). Τὸ ντεραῖ ἦτανε ὑφασμα ἀραχνουφαντο γιὰ γυναῖκες φορέματα πού φοροῦσαν μόνο οἱ γυναῖκες τῶν ἀρχοντάδων σὲ γιορτὲς καί ἄλλες ἐπίσημες περιστάσεις. Καί γιὰ νὰ κάνουν τὸ ντουλαμά ἀπὸ ντεραῖ *άλικο* — ἐδῶ πρόκειται μόνο γιὰ τὸ χρωματισμὸ — σημαίνει πὼς ἤθελαν νὰ δώσουν μεγαλύτερη ἀξία στὸ ντουλαμά.

2. Φ ρ α ν τ ζ η ς, ἐκδ. V. G r e c u, (Γ. Σ φ ρ α ν τ ζ η, Chronicon Minus, 1-147· Chronicon Majus, 149-591) București 1966, σ. 188, 14-25. - Κ α ν τ α κ ο υ ζ η ν ό ς, ἐκδ. Βόννης, τ. 3, σ. 242, 15-17. Πρβλ. καί 276, 18-20 καί 278, 9-11.

σματα, όπως είδαμε, παρουσιάζονται στην αγορά την ελληνική κατά το τέλος του 17ου αιώνα και σχετίζονται με την πιό σύγχρονη ανάπτυξη της τεχνικής της εποχής αυτής (φάσιμο) και με την πρόοδο της χιμείας (βάψιμο), δε μπορούμε να υποστηρίξουμε πώς το *άλικο* είναι λέξη τουρκοελληνική. Το *άλικο* εξάλλου δεν είναι ένα οποιοδήποτε χρώμα σε μίαν απόχρωση του κόκκινου από όσες θά μπορούσε να δώσει αυτό με διάφορους συνδυασμούς στη βάση του, μά είναι δημιούργημα των νεότερων χρόνων και συνάρτηση παραγόντων που κυριρχούν στη βιοτεχνική παραγωγή μόνο από τα μέσα του 17ου αιώνα και ύστερα¹. 'Αλλά την εποχή αυτή ή στρατιωτικοφεουδαρχική 'Οθωμανική αυτοκρατορία είναι βουλιαγμένη σ' ένα γενικό μαρασμό και σε μία κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση που δείχνει πώς έχει πάρει πιά όριστικά τον κατήφορο και στρατιωτικά. Γι' αυτό δε μπορούμε να μιλήσουμε ακόμα για οργανωμένη τουρκική βιοτεχνία. 'Η Τουρκία θά αναπτύξη βιοτεχνία, όπως ξέρουμε, μόνον ύστερα από τον πρώτον παγκόσμιο πόλεμον. Του κάκου λοιπόν προσπαθούμε να ετυμολογήσουμε την λέξη *άλικο* σαν τουρκοελληνική.

9. "Ωστε ή λέξη *άλικο* έχει σχέση με την ανάπτυξη της τεχνικής και της χιμείας, που παρατηρούμε στην Εύρωπη ύστερα από τον 15ον αιώνα και σημαίνει τή φίρμα μιās φάμπρικας που λειτουργούσε στη Βενετιά γύρω στά 1650. 'Από τή φάμπρικα αυτή οί Μακεδόνες έμποροι, όπως βεβαιώνει ή αλληλογραφία τους, με τον έμπορικό τους αντιπρόσωπο στη Βενετιά, αγοράζαν διάφορα προϊόντα της και κατά το τέλος του 17ου αιώνα ένα από τά προϊόντα αυτά ήτανε και το *άλικο* ύφασμα. Το ύφασμα αυτό το πήραν με το όνομα που το έγγραφε στη φατούρα της ή ίδια ή φάμπρικα στις διάφορες παραγωγείες και με το ίδιο όνομα το παράγγελναν και οί έμποροι.

'Η λέξη λοιπόν *άλικο* είναι βενετσιάνικη και δε μπορεί νά έχη καμιά σχέση ούτε με λέξη τουρκοελληνική ούτε με τους γλωσσικούς νόμους της νεοελληνικής.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

1. Το *άλικο* αυτό δεν είναι πιά μιā οποιαδήποτε συνηθισμένη απόχρωση του κόκκινου από κείνες που ήξεραν οί Έλληνες από τά πολύ παλιότερα χρόνια ως τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, μά κάτι διαφορετικό, που είχε σχέση με τους νέους χρόνους, με την εποχή τους.

ZUSAMMENFASSUNG

J a n n i s T s a r a s, Das wort *ἄλικο* im Briefwechsel der mazedonischen Händler.

Im Neugriechischen gibt es das wort *ἄλικο*, womit ursprünglich ein Stoff von heller bzw. greller roten Farbe bezeichnet wurde. Unsere Lexikas (etymologische und enzyklopädische) leiten das wort aus dem türkischen *al-* und der griechischen Endsilbe *-ικος* ab. Aber das Studium im historischen Rahmen des Wortes zeigt, daß es weder griechisch—und aus diesem Grunde können wir es nicht nach den Regeln der neugriechischen Sprachkunde etymologisch erklären—noch türkisch-griechisch ist. Es hängt mit der Entwicklung der Technik und der Chemie zusammen, deren ersten Schritte vor vor dem 15. Jahrhundert spürbar werden. Nichtdestoweniger stellt der Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und ihren Filialen in Venedig am Ende des 17. Jahrhunderts fest, daß *ἄλικο* ursprünglich eine passende Kombination von Stoff und Farbe gewesen ist und so ist der *ἄλικο*-Stoff auf dem griechischen Markt eingebracht worden. Aus dem selben Briefwechsel erkennt man, daß in der gleichen Zeit in Venedig eine Fabrik gewesen ist, die auch noch Stoffe herstellt hat. Eine Art von Stoffen hat den Namen *Alico* gehabt, was auch der Name der Fabrik gewesen ist. Allmählich ahmt Manufaktur und Gewerbeindustrie die *ἄλικο*-Farbe des Stoffes nach. Letztendlich bekommt *ἄλικο* die Bedeutung der Farbe, die einen bestimmten Ton von rot hat. Daraus ergibt sich nun, daß das Wort *ἄλικο* welches wir im Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und Venedig finden, überhaupt keinen Zusammenhang, weder mit dem türkischen Wort *al* (=rot) noch mit der griechischen Endsilbe *-ικος* hat, sondern daß es venezianisch ist und aus dem Namen einer Fabrik stammt, die Mitte des 17. Jahrhunderts in Venedig im Betrieb gewesen ist.